

İslâmî ve edilletüh, Dimaşk 1404/1984, IV, 69-75; V, 531-543; VI, 465-467, 682-683; Bilmen, *Kamus*², VII, 184-187; Abdullah Muhtâr Yûnus, *el-Milkiyye fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye ve devrühâ fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, İskenderiyye 1407/1987, s. 177-180; Muhammed Yûsuf Mûsâ, *el-Emvâl ve nazariyyetü'l-'âkd fi'l-fikhi'l-İslâmî*, [baskı yeri yok] 1987 (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 185-200; Ali el-Haffî, *el-Milkiyye fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1990, s. 265-290; Fâzıl M. Cevâd es-Sehlânî, *el-Yed fi'l-fikhi'l-İslâmî sebeben li'l-milkiyye ve delilen 'aleyhâ*, Beyrut 1410/1990, s. 59-61, 79-82, 98-104; Seyyid Abdullah Hüseyin, "et-Temellûk bi'l-istilâ", *ME*, XLIV/6, Kahire 1972, s. 560-565; "İhtitâb", *Mu.F*, III, 190-193; "İstîlâ", a.e., VIII, 207-214; "İstîlâ", *Mu.F*, IV, 157-163; "Hıyâze", a.e., XVIII, 274-290.

ALİ BARDAKOĞLU

İSTİLÂD

(الاستيلاء)

Kişinin câriyesinden
çocuk sahibi olması anlamında
fıkıh terimi.

Sözlükte "bir erkeğin çocuk sahibi olmak istemesi, bir kadını hamile bırakması" mânasına gelen istilâd, fıkıh terimi olarak kişinin câriyesini hamile bırakmasıyla başlayan ve câriyenin hürriyete kavuşmasıyla sonuçlanan hukukî süreci ifade eder. Efendisi tarafından hamile bırakılan câriyeye "ümmüveled" denir.

İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde savaş esirlerinin köleleştirilmesi yaygın bir uygulamaydı. İslâm dini, bütün insanların özgür olduğu kölesiz ve efendisiz bir toplumu hedeflemekle birlikte o günkü sosyal bünye açısından ve milletlerarası şartlarda bu kurumu tek taraflı olarak kaldırmak imkânı bulunmadığından buna yönelik bir statü değişikliği yapmak yerine beşerî ilişkilere hâkim olmasını istediği ahlâkî ve insanî esaslara ağırlık vermiş, kölelere mümkün olabilecek en insanî muamelenin yapılması yönünde kurallar getirmiştir (bk. ESİR; KÖLE). Bu çerçevede kadın kölelerle başka kişilerin ancak nikâh akdiyle, efendilerinin ise birtakım hukukî sonuçlar doğuracak şekilde cinsel ilişki kurabilecekleri hükme bağlanmış, bu konuda keyfîlik ve istismarın önü alınmak istenmiştir. Kur'an'da, kişilerin nikâhlı eşleri gibi sahip oldukları câriyelerle de ilişkide bulunmalarının meşrû olduğu belirtilir (en-Nisâ 4/3, 24, 25; el-Mûminûn 23/6; el-Meâric 70/30). Sünnette ve sahâbe uygulamasında da bu konuda ileride ayrıntılı biçimde gelişecek olan fıkıh nazariyatına kaynak teşkil edecek yeterince malzeme mevcuttur. Doğru Roma

İmparatorluğu'nun Mısır valisi Mukavkus tarafından Hz. Peygamber'e gönderilen hediyeler arasında bulunan Kıptî asıllı câriye Mâriye'den Resûlullah'ın oğlu İbrâhim'in dünyaya gelmiş olması, bunun üzerine Resûl-i Ekrem'in, "Oğlu onu âzat etmiştir" (İbn Mâce, "İtk", 2), başka bir rivayette de, "Efendisinden çocuk dünyaya getiren her câriye efendisinin ölümünden sonra hür olur" (*el-Muvatta*'), "İtk", 6; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâî, III, 287) demesi, Hz. Ömer'in ve sahâbeden bazılarının ümmüveledlerinin bulunması, efendilerin câriyeden doğan çocukları ve bunların anneleri hakkındaki görüşlere esas teşkil etmiştir. Tâbiîn ulemâsından Zeynelâbidîn b. Hüseyin b. Ali, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, Sâlim b. Abdullah b. Ömer gibi tanınmış kişilerin annelerinin ümmüveled olmasının câriyelerden çocuk edinme temayülünde artış sağladığı ifade edilmektedir (*Mu.F*, IV, 165).

İslâm'dan önceki Arap toplumunda efendilerinden çocuk dünyaya getiren câriyelerin ümmüveled adıyla diğer câriyelerden farklı bir statü kazandıklarına, efendilerinin ölümünden sonra da hürriyetlerine kavuştuklarına dair bir bilgi mevcut değildir. Bu statüyü kazanan câriyelerin ileride hürriyetlerinin kaybına sebep olacak satılma, hibe edilme, vasiyet olarak bırakılma gibi bir tasarrufa engel olunmasına dair görüş ve uygulamaların Hz. Peygamber'in irşadiyle başladığını kabul etmek gerekir.

Klasik fıkıh kitaplarındaki bilgilere göre câriye efendisinden çocuk dünyaya getirmekle ümmüveled statüsü kazanır. Nesep iddia ve ikrarı istilâdın rûknü olup efendinin doğumdan önce câriyenin kendisinden hamile kaldığını kabulü ile de istilâd gerçekleşebilir. İhtilâflı durumlarda câriyenin özgürlüğü yönünde yorum yapıldığından câriyenin düşük yapması halinde çocuğun organlarının kısmen de olsa teşekkül etmiş olması istilâdın geçerliliği için yeterli kabul edilmiştir. Câriyeyle ilişkide bulunduğunu kabul eden efendinin düşük veya doğum halinde çocuğun kendisine ait olduğunu ayrıca kabul etmesine gerek kalmaksızın nesep sabit olur. Çocuk hür, annesi de ümmüveled statüsü kazanır. Çoğunluğun aksine Hanefîler'e göre ise efendinin câriyeyle ilişkide bulunduğunu ikrar etmesi yeterli olmayıp düşen veya doğan çocuğun ya da hamlin kendisinden olduğunu ayrıca kabullenmesi gerekir. Hanefî kaynaklarında bu şart, neslin devamını sağlamada câriyelerin eş olarak seçilmeleri-

nin prensip olmaması mantığıyla açıklanmaktadır.

Efendi, câriyesinin dünyaya getirdiği çocuğun kendisinden olduğunu kabul ettikten sonra artık bundan vazgeçemez. Zira çocuğun nesebi sabit ve hürriyeti kabul edilmiş olduğu gibi câriye için de efendisinin ölümünden sonra hürriyete kavuşma imkânı doğmuştur. İkrarla doğan hakların inkârla ortadan kaldırılmasına imkân verilmemiştir. Efendisinin izniyle evlendiği kimseden çocuk sahibi olan câriye ise ümmüveled statüsü kazanamaz. Ancak kocası tarafından satın alınırsa nikâh bağı geçersiz ve câriyelik hükmü sabit olur. Bu durumda Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ister hamile iken ister doğumdan sonra satın alınsın istilâd yine gerçekleşmezken Ebû Hanîfe'ye göre her iki durumda kadın ümmüveled statüsü kazanır. Ahmed b. Hanbel'den de böyle bir rivayet nakledilmiştir. Mâlikîler ise hamile iken alınması durumunda istilâdın gerçekleşeceğini belirtirler.

Ümmüveled olan câriyenin hürriyet hakkının korunması için onun başkasına satılması, mülkiyeti nakledici herhangi bir tasarrufa konu edilmesi câiz görülmemiş, efendinin ölümüyle doğrudan hürriyetine kavuşacağı bildirilmiştir. Ümmüveled olduktan sonra başkasıyla evlenen câriyenin o kişiden olan çocukları da anneleri gibi efendisinin ölümünden sonra hürriyete kavuşur. Hukukun naslarda yer alan genel dinî ve ahlâkî ilkelere göre daha kuralcı ve sosyal realiteye bağımlı olmasının tabii sonucu olarak klasik dönem fakihlerinin karşılaştıkları fikhî meselelerde genel bir tavır olarak köle ve câriyelerin hürriyete kavuşması yönünde yorum geliştirdikleri, ancak dönemlerinde mevcut sosyal yapıyı ve o zeminde meşruiyet taşıyan hakları da göz ardı etmedikleri, doktrindeki farklı görüşlerin bu iki yönden birine ağırlık vermekten kaynaklandığı görülür. İstilâd gibi tarihsel bağlamla sıkı ilişkisi bulunan konularda bu tereddüt daha yoğun biçimde yaşanmıştır. Nitekim ümmüveled statüsü kazanan câriyenin bir yönden mülkiyete konu bir mal, diğer yönden efendisinden çocuk dünyaya getiren bir anne olması sebebiyle klasik fıkıh literatüründe mülkiyet ve nesep haklarının içiçe girdiği ve birbiriyle çatıştığı veya babalık iddiasının ispatının zorlaştığı değişik ihtimaller ve örnek olaylar üzerinde ayrıntılı biçimde durulmuş, dönemin bilgi ve tecrübe birikimi ışığında bazı çözüm yolları gündeme gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

el-Muvaṭṭaʿ, “İtk”, 6; Buhârî, “Nikâh”, 96; Müslim, “Tâlâk”, 26, 27, 38; Ebû Dâvûd, “İtk”, 2, 7; İbn Mâce, “İtk”, 2, 5, “Nikâh”, 30; Tirmizî, “Aḥkâm”, 28, “Nikâh”, 39; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid* (trc. Ahmed Meylanî), İstanbul, ts. (Beyan Yayınları), IV, 215; Merginânî, *el-Hidâye*, Kahire 1356/1937, II, 51; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-taʿlîl'l-Muhtâr*, [baskı yeri ve tarihi yok], IV, 30-34; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâi, *Naşbü'r-râye*, Beyrut 1393/1973, III, 287; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 538; Bilmen, *Kamus*, IV, 31-44; “İstîlâd”, *Mu.F*, IV, 164-169.

HAMZA AKTAN

İSTİLÂM

(الاستلام)

Tavafta

Hacerülesved'in hizasına gelindiğinde elle dokunma, öpme ya da elleri havaya kaldırıp tekbir getirerek onu uzaktan selâmlama anlamında bir fıkıh terimi (bk. HACERÜLESVED; TAVAF).

İSTİMÂLET

(استمالة)

Osmanlılar'ın uyguladığı meylettirici ve uzlaştırıcı fetih siyaseti için kullanılan tabir.

Sözlük anlamı “meylettirme, cezbetme, gönül alma” olan *istimâlet*, Osmanlı kroniklerinde “halkı ve özellikle gayri müslim tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörölü davranma, raiyyetperverlik” mânâsında kullanılmıştır. Fethedilen yerlerin halkına iyi davranma, onları himaye etme, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, dinî konularda serbestiyet verme, vergi hususunda kolaylık gösterme Osmanlı *istimâletinin* başlıca unsurlarıdır. Aslında Kur'an'da (et-Tevbe 9/60) “müellefe-i kulûb” şeklinde ifade edilen *istimâlet* siyaseti Osmanlı fetihlerini kolaylaştıran önemli bir ilke olarak benimsenmiştir. Osmanlı Beyliği'nin Selçuklular'dan devraldığı bu siyaset Bitinya bölgesindeki Bizans tefurlarıyla iyi geçinme, yerli halkın kalbini kazanma şeklinde daha kuruluş yıllarında uygulanmış ve Mihaloğulları gibi, Osmanlı askerî tarihinde önemli rol oynayan bir akıncı ailesinin kazanılması örneğinde görüldüğü üzere olumlu sonuçlar vermiştir.

Osmanlı *istimâlet* siyasetinin asıl dikkat çekici neticeleri Trakya ve Balkan fetihlerinde ortaya çıkar. Edirne'nin alınmasından sonra gelişen Balkan fütuhâtının sadece kılıçla değil yerli hristiyan halkın hi-

mayesi, haklarının iadesi, kendilerine dinî serbestiyet verilmesi, vergi muafiyeti tanınması gibi ısındırıcı bir politika sonucunda gerçekleştiği bilinmektedir. Bu yumuşak siyaset *istimâlet* hükmü, *istimâletnâme* (Selânikî, II, 586, 769) veya *istimâlet kâğıdı* (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 289, 317) gibi resmî yazılarla da belgelenir, böylece devletin tebaasına taahhüdün resmiyet kazanmış olurdu. Bu taahhüdün başında hristiyan reâyâyı düşman saldırılarına, din ve mezhep farklılıklarından doğan türlü baskılara karşı korumak gelirdi. Eskisine oranla daha güvenli bir hayata ve koruma altına alınmış haklara sahip olan gayri müslim tebaa ile uzun yıllar boyunca çok büyük problemler ortaya çıkmamış, Osmanlılar'ın asırlarca Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da tutunabilme sebeplerinden biri de bu uygulamadır. Özellikle eski feodal rejimin baskısından ve ağır yüklerinden kurtulan Balkan köylülerinin Osmanlılar'ı kurtarıcı gibi gördükleri, Balkanlar'da İslâmiyet'in yayılmasında da bu siyasetin nisbî bir rolü olduğu ifade edilir. Ayrıca öteden beri hristiyan gençlerin Osmanlı ordusunda istihdamı, timarlı sipahiler veya voynukların Osmanlı askerî düzeni içinde yer alması, gayri müslim tebaanın Osmanlı idaresine katılmasına ve onun bir parçası olmasına yol açtığı hususu üzerinde de durulur.

Kalıcı Osmanlı fetihleri muayyen safhalardan geçerek gerçekleşmekteydi. Halil İnalcık'a göre önce haraçgüzârlık devri başlar, bunu alışma dönemi takip eder, daha sonra halkın memnun olmadığı yerli hânedanın barışçı yollarla bertaraf edilmesine sıra gelirdi. Ancak eski idarî uygulamalar bütünüyle ve âni bir şekilde kaldırılmayıp Osmanlı sistemiyle intibak ettirilir, angarya niteliğindeki ağır mükellefiyetler kaldırılırdı. Dinî kurumlar ve hiyerarşiler, sınıfların statüleri, idarî taksimat ve gelenekler korunur, timar rejimine pek yabancı olmayan askerî zümreler Osmanlı timar sistemine dahil edilirdi. Böylece öteden beri Katolik baskısından, yerli beylerin ve voyvodaların tahakkümünden bıkan halk bu uygulamalar sayesinde Osmanlı tebaasıyla uyum sağlar ve Osmanlılık kavramı etrafında birleşirdi.

Osmanlılar'ın bu uygulamalarını hoşgörülü kavramı ile açıklayan bazı yabancı tarihçiler, Balkanlar'daki Türk fetihleri sonucunda Arnavutlar'ın Bizans ve Sırp baskısından kurtulduğuna, asimilasyonun engellendiğine, Sırp kilisesinin üstünlü-

ğünün kırıldığına işaret etmişlerdir. Bu konudaki çarpıcı örneklerden birine, Selânik'in 833 (1430) yılındaki fethine şahit olan rahip Johannıs Anagnostis'in eserinde rastlanmaktadır. Burada, Venedik işgali altındaki Selânik halkının Latin baskısından dolayı çektiği ıstırap anlatıldıktan sonra halkın Türkler'i bir kurtarıcı gibi karşıladığı belirtilmektedir. Anagnostis ayrıca, Selânik'in fethinin ardından II. Murad'ın şehrin ileri gelenlerinden esir düşenlerin fidyelerini bizzat ödediğini, insanî düşüncelerle şehrin imarı için teşebbüse geçtiğini, halka din konusunda tam bir serbestiyet tanıdığını, evlerin sahiplerine iadesi için emir verdiğini, daha önce Latin zulmünden kaçanları Selânik'e çağırıldığını da ilâve etmektedir (Anagnostis, s. 23 vd.).

Osmanlılar, *istimâlet* siyasetini sadece fetihler sırasında değil yeni idarî yapı kurulduktan sonra da devam ettirmişlerdir. Macar tarihçisi Lajos Fekete, Türk idaresindeki Macaristan'da iktisadî hayatı anlatırken Osmanlı idarecilerinin herkese iş ve kazanç serbestliği tanıdığını, din ve dil farkı gözetmeden halkın iyi muamele ve himaye gördüğünü belirtmiştir. Türkler'in Macaristan'a gelmesiyle çarşı ve pazarlarda mal bolluğunun başladığına da işaret eden Fekete, gıda maddesi üretenlerle giyim ve ev eşyası hazırlayan zanaatkarların arttığını bildirmektedir. Ayrıca domuz eti satan hristiyan kasapla koyun ve sığır eti satan Türk kasabının, meyhaneye boza ve şıra satılan dükkânların yanı sıra olduğuna dikkat çekmektedir. Türkler'in yerli halkı müslüman olmaya zorlamadıklarını, o devirde başka hiçbir devlette görülemeyecek derecede yüksek bir anlayış ile başka dinden olanları aralarında görmeye ses çıkarmadıklarını, birlikte yaşamayı hoş gördüklerini de ilâve etmektedir (TTK *Bellekten*, XIII/52 [1949], s. 699 vd.).

Bu hususta resmî uygulamayı gösteren birçok belgenin bulunduğu bilinmektedir. Zaman zaman tüccardan fazla gümük vergisi alındığına dair şikâyetler veya cizye tahsili hakkındaki arzlar üzerine çıkan fermanlar bu konuda dikkat çekici birer örnektir. Devlet bu şikâyetler üzerine müfettişler tayin ederek takibat başlatır, varsa zulmü önlerdi. XIX. yüzyılda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya göç ettirilen Ermeniler'le Bulgaristan'dan zorla Rusya'ya göçürülen Bulgarlar'ın perişan durumları üzerine II. Mahmud'un *istimâletnâme* yayımlaması son dönemlere ait dikkat çekici bir örnektir.